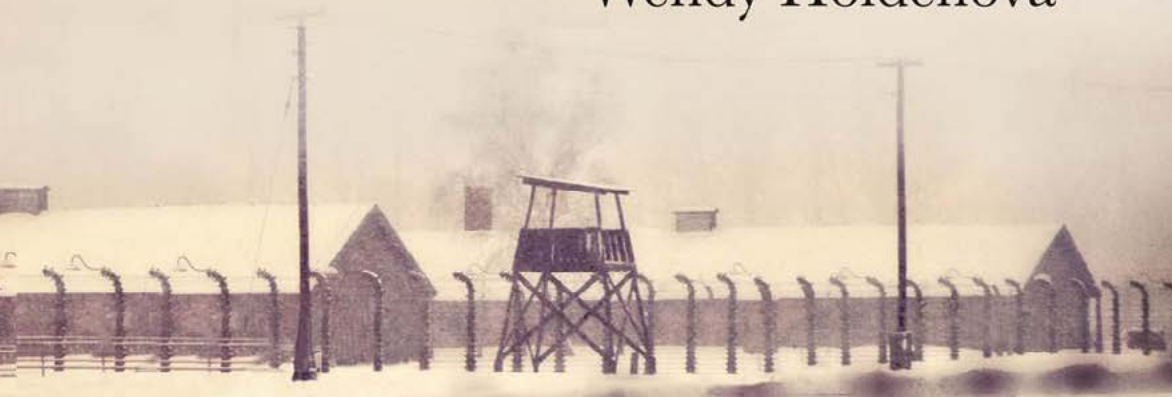

Skutečný příběh Češky, Slovenky a Polky, které
těhotné odjely do koncentračního tábora Osvětim

NARODILI SE ABY PŘEŽILI

Wendy Holdenová

MLADÁ FRONTA

**NARODILI SE,
ABY PŘEŽILI**

Eva, Mark a Hana

NARODILI SE ABY PŘEŽILI

Wendy Holdenová

Přeložili

Miroslav Jindra a Irmgard Kolinská

MLADÁ FRONTA

Někdy i jen žít je hrdinství.
Seneca

Tato kniha je věnována třem odvážným matkám,
odhodlaným dát život dětem ve světě,
který jim ho nechtěl dopřát.

Tři těhotné vdané ženy.

Tři manželské páry, které se modlily za šťastnější budoucnost.

Tři děti, narozené v rozmezí několika týdnů za nepředstavitelných okolností.

Než tyto děti, vážící při narození necelé kilo a půl, přišly na svět, nacisté zavraždili jejich otce; a jejich matky, přežívající od minuty k minutě ve stejném koncentračním táboře, se podobaly chodícím kostrám.

Řízením osudu se stalo, že se těmto třem ženám podařilo přežít.

A navzdory všemu přežily i jejich novorozené děti.

O sedmdesát let později se tito „sourozenci srdce“ poprvé setkali, aby podali pozoruhodné svědectví o matkách, které vzdorovaly smrti, aby jim mohly dát život.

Všichni se narodili, aby přežili.

OBSAH

Předmluva	15
1 Priska	16
2 Rachel	41
3 Anka	68
4 Osvětim II – Březinka	106
5 Freiberg	140
6 Vlak	176
7 Mauthausen	203
8 Osvobození	227
9 Doma	250
10 Setkání	286
SEZNAM OSOB	296
BIBLIOGRAFIE A PRAMENY	298
PODĚKOVÁNÍ	304

Příběhy těchto tří žen, jimž se podařilo přežít, jsou zde pečlivě poskládány z jejich vlastních vzpomínek, tak jak se zachovaly v dopisech a soukromých rodinných záznamech, ale i z výpovědí, které v průběhu řady let poskytly badatelům a historikům. Jejich vyprávění provázel pečlivý výzkum a doplnilo ho i svědectví dalších osob – dosud žijících i již mrtvých.

Všude, kde to bylo možné, vyjádřili se k jejich vzpomínkám nezávislí svědkové a byly porovnány s archivními materiály a historickými záznamy. Tam, kde přesné okolnosti událostí či obsahy rozhovorů nebylo možné takto ověřit nebo se v nich při převyprávění dalším osobám během let vyskytly drobné věcné odchylky, zachycují zde podávaná sdělení jejich obsah na základě porovnání dostupných informací; nemusí tedy vždy přesně odpovídat tomu, jak si je pamatují jednotlivé osoby.

PŘEDMLUVA

Jsme hluboce zavázáni Wendy Holdenové za její bezvýhradné soucítění s osudem našich matek a za její nevyčerpatelnou energii při sledování stop po jejich trýznivých válečných zážitcích. Během svého bádání nám Wendy nejenom odhalila informace do té doby pro nás neznámé, ale spojením našich raných osudů z nás udělala „sourozence“. Za to jí budeme navěky vděční.

Děkujeme jí též za zveřejnění a ocenění obětavého chování českých obyvatel Horní Břízy, kteří dělali, co bylo v jejich silách, aby opatřili jídlo a oblečení pro naše matky a pro vězně z dalších dvou táborů ve „vlaku smrti“, který je vezl do koncentračního tábora Mauthausen. Nepřestaneme obdivovat s jakou vytrvalostí, pílí a pochopením vypátrala a popsala úsilí členů 11. obrněné divize 3. armády USA, kteří měli hlavní podíl na osvobození Mauthausenu a dali našim matkám – a nám – novou šanci pro život.

Naše matky by si jistě vážily toho, že jejich příběhům se po tolika letech dostalo zveřejnění. Každé z nich je věnována jedna třetina této úžasné knihy, jejíž vydání se příznačně shoduje s našimi sedmdesátými narozeninami a sedmdesátým výročím konce války.

Děkujeme vám, Wendy, své nové čestné sestře – jménem všech, kdo jsme se narodili v režimu, který měl v úmyslu nás zahubit, ale jimž všemu navzdory bylo souzeno, aby jako jedni z posledních přežili holokaust.

Hana Bergerová Moranová, Mark Olsky a Eva Clarkeová, 2015

I I PRISKA

**Průkaz totožnosti Prisky
Löwenbeinové**

„Sind Sie schwanger, fesche Frau?“
(*Nejste těhotná, fešná paní?*) Tuto otázku položil Prisce Löwenbeinové s úsměvem esesácký inkvizitor, který stál rozkročený před ní a se zaujetím forenzního lékaře si ji od hlavy k patě prohlížel.

Dr. Josef Mengele se zastavil před osmadvacetiletou slovenskou učitelkou, která jen několik hodin po příjezdu stála nahá a třesouc se studem na otevřeném prostranství tábora Auschwitz II – Birkenau (Osvětim II – Březinka). Byl říjen roku 1944.

Priska měřila jen něco přes metr padesát a vypadala mladší, než byl její skutečný věk. Stála tam společně s asi pěti sty stejně nahých žen, které se valnou většinou navzájem neznaly. Všechno to byly Židovky a stejně jako Priska byly stále

ještě v šoku. Natěsnané po šedesáti v zapečetěných nákladních vagonech, seřazených do vlaků čítajících až padesát vozů, je převáželi z jejich domovů nebo z ghett po celé Evropě do koncentračního tábora v nacisty okupovaném Polsku.

Od okamžiku, kdy je poloudušené vyhnali z vlaku na neblaze proslulou železniční Rampe v srdci nejvýkonnějšího nacistického vyhlazovacího komplexu známého souhrnně jako Auschwitz (Osvětim), dorážely na ně ze všech stran povely jako Raus! (Ven!) či Schnell, Judenschwein! (Rychle, svině židovský!)

Lhostejně se tvářící kápoové ve špinavých pruhovaných vězeňských uniformách tento zmatený lidský přívál hrubě postrkovali po hrbolatém nástupišti za dozoru důstojníků SS v neposkvrněných uniformách, kteří drželi na vodítkách zuřivě štěkající bojové psy.

Ženám nebylo dopřáno vyhledat aspoň pohledem své milované, protože již předtím oddělili muže od žen a děti zařadili mezi staré a nemocné.

Dozorci pažbami pušek postrkovali nebo biččky popoháněli ty, které už nedokázaly stát, pro zesláblost nebo proto, že měly nohy ztuhlé z toho, jak byli všichni řadu dní namačkaní ve vydýchaných vagonech. Vlhkým vzduchem se nesly srdcervoucí výkřiky – „Děti! Moje děti!“

O kus dál před těmi dlouhými řadami vězeňkyň, zbavených veškeré lidské důstojnosti, stály dvě nízké budovy z červených cihel, jejichž obrovité komíny chrtily k olovnaté obloze mastný černý dým. Ovzduší bylo zahlceno hnilobným zápachem, který dráždil v nose a usazoval se v hrdle.

Dav mladých žen, od dospívajících dívek až po padesátnice, odtržených od rodiny a přátel, nahnali do úzkého koridoru mezi elektrickými dráty tvořícími plot stejný, jako byl ten, který obklopoval celý rozlehlý tábor. V konsternovaném tichu se ženy potácely jedna přes druhou, jak je kápoové hnali kolem komínů a podél okrajů několika hlubokých vodních nádrží, až došly k velké jednopatrové přijímací budově – zvané Sauna neboli koupelna – skryté mezi břízami.

Tam ženy naplno okusily, co to znamená být Häftling koncentračního tábora: proces, který začal tím, že se musely vzdát posledních osobních věcí, které jim zbývaly, a odložit veškeré své oblečení. V kakofonii různých jazyků se proti tomu pokoušely protestovat, ale ozbrojení esesáckí strážci je bitím a řevem umlčeli a přinutili k poslušnosti.

Pak všechny ty donaha svlečené matky, dcery, manželky a sestry zahnali širokou chodbou do velké místnosti, kde jim jiní vězňové – ženy i muži – hrubě oholili vlasy a veškeré ochlupení na těle, čemuž s chlipným úsměvem přihlíželi němečtí strážci.

Když elektrické holicí strojky vykonaly své dílo, ženy se navzájem již téměř nepoznávaly. Po pěticích je vyhnali ven na Appellplatz, kde více než hodinu stály bosé na studené, vlhké jílovité zemi, než je podrobili druhé Selektion. Tuto selekci prováděl muž, jenž byl později znám jako „Anděl smrti“.

Dr. Mengele, s vlasy uhlazenými pomádou a v bezvadně padnoucí šedozelelé uniformě s lesklými prýmkami a stříbrnými umrlčími hlavami na límci, si při chůzi ležérně přehazoval z ruky do ruky žluté kozinkové rukavice s velkými manžetami. Přecházel sem a tam podél dlouhé řady žen a každou z nových vězeňkyň si důkladně prohlížel – především s úmyslem zjistit, zda nečeká dítě.

Když byla řada na ní, měla Priska Löwenbeinová jen několik vteřin na to, aby se rozhodla, jak tomuto usmívajícímu se důstojníkovi s mezerou mezi předními zuby odpovědět. Nezáváhala ani na okamžik. Rychle zavrtěla hlavou, a protože uměla německy, na jeho otázku vyhrkla: „Nein“.

Byla v té době v druhém měsíci těhotenství a se svým manželem Tiborem (který, jak doufala, byl rovněž někde v tomto táboře) čekali vytoužené dítě. Neměla tušení, zda by ji pravda mohla zachránit, nebo naopak ji i její dítě odsoudit k neznámému osudu. Dobře

však věděla, že je v nebezpečí. Jednou paží si zakrývala ňadra a druhou to, co zbývalo z jejího pubického ochlupení, a jen se modlila, aby Mengele uvěřil jejímu strohému popření. Uhlazeně se tvářící důstojník SS se na okamžik zastavil, upřeně se zahleděl do tváře mladé „forsche Frau“ a pak pokračoval v chůzi.

O několik kroků dál se od něj jedna žena instinktivně odtáhla. Hrubě ji zmáčkl ňadro, a když několik kapiček mléka prozradilo, že je nejméně šestnáct týdnů těhotná, kápově ji na Mengeleho pokyn, mávnutím rukavicí doleva, vytáhl z řady a zahnal do rohu Appellplatzu ke skupině dalších třesoucích se nastávajících matek.

Žádná z vydešených žen tehdy nemohla vědět, že mávnutí rukavicí na jednu stranu znamená život, zatímco druhá strana pravý opak. Osud těch, které toho dne doktor Mengele vybral, není znám.

Josef Mengele představoval pro mladou Prisku do té doby největší nebezpečí, ale nemohla mít žádnou představu o tom, co ji vbrzku ještě čeká. V následujících měsících se jejím nejobávanějším nepřítelem stal hlad; a smrt hladem jí připadala jako nejpravděpodobnější možnost, jak její utrpení skončí.

Zároveň s hladem ji po celou dobu v táborech stejně krutě trápila žízeň, spolu s vyčerpáním, strachem a nemocemi. Avšak právě naléhavá, hlodající touha po jídle, kterou pociťovalo její těhotné tělo, ji téměř zlomila.

Prisce v momentech nejkřutějších bolestí z hladu překvapivě pomohla jedna stará vzpomínka. Představovala si, jak cestou do školy tiskne nos k výloze cukrárny, než zajde dovnitř a pochutná si na sladkém zákusku, třeba na skořicovém koláčku s drobenkou. Představa, jak v cukrárně ve Zlatých Moravcích rozlamuje tuto křehkou sladkost a na blůzku jí padá kaskáda drobků, byla pro ni ztělesněním idylického dětství, které prožívala v jihozápadním cípu nynější Slovenské republiky.

Oblast vzdálená přibližně sto kilometrů od Bratislavy, kde Priska vyrůstala, proslula rýžováním zlata, což dokládá také jméno říčky Zlatnanka, která tudy protéká. Dalo by se říci, že prosperující město Zlaté Moravce dělalo čest svému jménu: mělo impozantní kostel, řadu škol a široké ulice s obchody, kavárnami a restauracemi, a také jeden hotel.

Priscini rodiče, Emanuel a Paula Ronovi, byli nájemci jedné z nejproslulejších košer kaváren ve městě. Kavárna s přílehlým patiem se nacházela na lukrativním místě na ústředním náměstí a odehrávala se v ní velká část veřejného života města. V roce 1924, když mu bylo necelých čtyřicet let, si Emanuel Rona v novinách všiml inzerátu na pronájem kavárny. V naději, že konečně udělá štěstí, učinil odvážný krok a z rodného městečka Stropkov, ležícího až u polských hranic v horách východního Slovenska,

se se ženou a dětmi přestěhoval do dvě stě padesát kilometrů vzdálených Zlatých Moravců.

Prisce, která se narodila v neděli 6. srpna 1916, bylo v té době osm let. Ale kdykoliv to bylo možné, vracela se rodina do Stropkova, aby navštívila Priscina ovdovělého dědečka z matčiny strany Davida Friedmana, který byl majitelem hospody a kromě toho známým autorem polemických pamfletů.

Priska později vyprávěla, že její rodiče se zástupem oddaných pomocnic neúnavně pracovali, aby jejich rodinná kavárna ve Zlatých Moravcích zářila čistotou a byla ve všech směrech dokonalá. Součástí kavárny byl sál, jemuž matka hrdě říkala *chambre séparée*, který byl oddělený závěsem a kde pro hosty hrála osmičlenná kapela muzikantů v černých oblecích. „Měli jsme úžasnou hudbu a tancovalo se tam o sto šest. Kavárenský život měl pro nás v té době velký význam. Užívala jsem si tam báječné mládí.“

Paula Ronová, Priscina matka, která byla o čtyři roky mladší a o hlavu větší než její manžel, byla mimořádně krásná. Pro svou rodinu chovala svým tichým, nenápadným způsobem velkou ctižádost. Byla vzornou manželkou, matkou a kuchařkou. Podle Prisky to byla „neobyčejně charakterní žena“, která toho mnoho nenamluvila, ale zato hodně přemýšlela. „Moje matka byla také mou nejlepší kamarádkou,“ tvrdila Priska.

Naproti tomu otec byl přísný a autoritářský. Když nechtěl, aby mu děti rozuměly, mluvil s matkou německy nebo jidiš. Priska, která měla odmalička nadání na jazyky, rozuměla každému slovu, což ovšem tajila. Emanuel Rona nebyl příliš horlivý v dodržování židovských náboženských předpisů, uvědomoval si však důležitost toho, jak působí navenek, a o všech významných židovských svátcích chodil s celou rodinou do synagogy.

„Když jsme byli malí, bylo hrozně důležité, abychom se chovali vzorně, už kvůli kavárně,“ říká Priska. „Museli jsme být ve všem dokonalí: jako rodina, jako přátelé i jako kavárníci, jinak by k nám naši hosté přestali chodit.“

Priska – celým jménem Piroska – byla čtvrtým z pěti dětí. Nejstarší byl Andrej, známý jako Bandi. Pak přišla sestra Elizabeth, zvaná Božka, a potom Anna, které říkali Anička. Nejmladší Eugen, jehož všichni znali jako Janíčka nebo Janka, se narodil čtyři roky po Prisce. Mezitím se narodilo šesté dítě, které zemřelo ještě jako kojeneček.

Ve Zlatých Moravcích bydlela rodina za kavárnou v bytě, který byl tak velký, že každé dítě mohlo mít vlastní pokoj. Za domem byla rozlehlá zahrada svažující se k říčce, která protékala podél celé její šíře. Priska byla šťastné, zdravé, společenské dítě. Byla sportovně založená a odvážná a často se svými kamarády a kamarádkami plavala v řece nebo hrála v zahradě

tenis. Stejně jako její sestry byla oblíbená mezi místními dětmi, které její jméno důvěrně zkracovali na „Piri“ nebo „Pira“.

„Bylo mi jedno, jestli jsou Židé nebo gójové. Přátelila jsem se se všemi stejně. Nedělali jsme mezi sebou žádné rozdíly.“

Ona a její sourozenci vyrůstali obklopeni „dobrými ženami“, které pečovaly o domácnost a zároveň fungovaly jako zastupující matky. V rodině bylo zvykem dobře jíst; téměř u každého jídla se podávalo košer maso a dbalo se na „elegantní“ stolování. Po šťavnaté pečení často následovaly zákusky pocházející z kavárny. Priska měla slabost pro sladkosti – nejraději ze všech měla vídeňský Sachrův dort.

Děti se sice ve škole nevzdělávaly v náboženství, byly ale vychovávány k tomu, aby se každý pátek večer účastnily modliteb a aby dodržovaly rituál mytí rukou, než zasednou k sváteční šabatové večeři, pro niž byla slavnostně prostřená tabule vyzdobena speciálními svícemi.

Ve škole bylo v Prisčině třídě s více než třiceti žáky jen šest dívek. Ale „opravdovou intelektuálkou“, jak říká Priska, byla Božka. Ta si celkem bez námahy osvojila několik jazyků, ale o knihy se příliš nezajímala – daleko více ji bavily umělecké činnosti, především ruční práce.

Priska se musela ve škole snažit možná víc než její sestra, ale byla pilná a vzdělání se stalo její vášní. Svou touhou po poznání se lišila také od půvabnější sestry Anny, která se s oblibou hezky strojila nebo si hrála s panenkami. „Měla jsem ráda pocít, že něco znám,“ přiznávala Priska. Od mládí se zajímala o křesťanství a často cestou ze školy tajně proklouzla na katolický hřbitov ve Zlatých Moravcích. Obdivovala impozantní hrobky a mauzolea a fascinovaly ji pohřby. Vymýšlela si imaginární příběhy o každém novém „příchozím“ a představovala si, jaký asi byl jeho život.

Paula Ronová podporovala dceru v její touze po vzdělání a byla hrdá, když se Priska jako první dítě v rodině stala studentkou místního Gymnázia Janka Kráľa. Škola byla otevřena roku 1906. Byla to atraktivní třípatrová, bíle štukovaná budova, která stála naproti hřbitovu a radnici. Stejně jako ostatních asi pět set studentek a studentů ve věku od deseti do osmnácti let studovala Priska kromě povinné němčiny a francouzštiny také angličtinu a latinu. Až na bratra Bandiho, který chodil na obchodní akademii, navštěvovali její sourozenci pouze měšťanskou školu.

Priska byla od přírody citlivo citlivá a získávala mnoho cen v různých soutěžích, čímž dělala radost svým učitelům. Ale jako premiantka se těšila též pozornosti spolužáků, kteří potřebovali, aby jim pomáhala s angličtinou, a oddaně se scházeli v zahradě Ronových, kde je Priska doučovala. „Mám na Zlaté Moravce jen samé nádherné vzpomínky,“ vzpomínala.

Prisčinou nejlepší kamarádkou ve škole byla dívka jménem Gizelle Ondrejčovičová, kterou všichni znali jako „Gizku“. Gizka byla nejenom hezká, ale také velmi oblíbená, nebyla však zdaleka tak pilná studentka jako Priska. Byla dcerou nežidovského okresního policejního ředitele. Ten jednou navštívil Prisčiny rodiče, aby jim udělal návrh: „Jestli Priska dokáže, aby Gizka úspěšně dokončila studium, dám vám pro vaši kavárnu povolení na neomezenou otevírací dobu.“ Navíc slíbil, že za to nebudou muset platit žádné poplatky.

Tak se stalo, že Priska byla najednou důležitá pro úspěch rodinného podniku. Dokud svou spolužačku soukromě doučovala, bylo zaručeno, že jejich kavárna bude dál prosperovat a předčí všechny konkurenční podniky ve městě. Priska brala tuto zodpovědnost velmi vážně. Navíc měla Gizku ráda a ochotně jí pomáhala, přestože kvůli jejímu doučování měla méně času na společenský život. Ve škole dívky seděly spolu v jedné lavici a posléze společně také maturovaly.

Priska se po absolvování gymnázia stala učitelkou a vše směřovalo k tomu, že udělá kariéru jako profesorka jazyků. Ráda zpívala a byla členkou učitelského pěveckého souboru, který jezdil na turné po celé zemi s repertoárem národních písní. Jedna z písní hrdě hlásala: *Slovák som aj Slovák budem*, a Priska si ji i později v životě ráda zazpívala.

Ve Zlatých Moravcích si Prisky všichni vážili. Těšilo ji, že ji lidé na ulici zdraví jako první, což byl na Slovensku tradiční projev respektu. Ucházel se o ni dokonce jeden nežidovský profesor, který ji každou sobotu večer zval na kávu, na taneční zábavu nebo na večeri do místního hotelu.

Priska ani její rodina neměla žádný důvod se obávat, že by cokoliv mohlo změnit jejich poklidný život. Židé byli sice v celé Evropě dlouho pronásledováni a měli ještě v živé paměti zejména ruské pogromy ze začátku devatenáctého století, ale po první světové válce a rozpadu německého císařství, rakousko-uherského mocnářství a ruské carské říše se bez problémů začleňovali do nově vznikajících evropských národních států. V Československu se dokonale integrovali a dosáhli významných pozic. Židé nejenom hráli klíčovou roli v hospodářském životě země, ale významným způsobem ovlivnili všechny oblasti kultury, vědy a umění. Stavěly se nové židovské školy a synagogy a Židé byli často ústředními postavami tehdejšího kavárenského života. Rodina Ronových se ve svém okolí téměř nesetkávala s antisemitismem.

V důsledku vážné hospodářské krize se však nedlouho po první světové válce začínala měnit nálada za hranicemi v sousedním Německu. Adolf Hitler, který byl od roku 1921 vůdcem Národně socialistické německé

dělnické strany, známé jako nacistická strana, obviňoval Židy z toho, že se zmocnili národního bohatství a kladl jim za vinu všechny strasti, kterými Německo trpělo po prohrané válce. Po federálních volbách v roce 1933, v nichž nacisté získali 17,2 milionu hlasů, se Hitler stal členem koaliční vlády a byl jmenován kancléřem. Jeho vzestup k moci znamenal konec demokratické Výmarské republiky a začátek státního útvaru, který se stal známým jako Třetí říše.

Hitler ve svých radikálních projevech pranýřoval kapitalismus, ale zároveň odsuzoval všechny, kdo projevovali sympatie k revolučním myšlenkám bolševiků, komunistů a marxistů či k ruské Rudé armádě. V roce 1925 sepsal svůj autobiografický manifest *Mein Kampf*, v němž Židy popsal jako „personifikaci ďábla“ a jako „symbol veškerého zla“. Sliboval, že Židy a další „nežádoucí elementy“ v Německu zlikviduje v procesu, který nazval „konečným řešením“.

Vyhlásil zavedení „nového pořádku“, jímž reagoval na skutečnost, že podmínky versailleské smlouvy, která ukončila první světovou válku, byly mnohými Němci pocítovány jako nespravedlivé vůči Německu. V rámci nacistické strany vytvořil úderné oddíly SA v typických hnědých košilích, jejichž úkolem bylo ztrpčovat Židům život a bojkotovat jejich obchody. Podporován indoktrinovanou *Hitlerjugend*, vyřvával Hitler po rozhlasových vlnách z Berlína do celého světa svůj válečný pokřik *Sieg Heil!* V relativně krátké době se pak zdálo, že Hitler splňuje své sliby a Německo dosahuje hospodářského oživení, čímž jeho podpora ještě vzrostla. Povzbuzena úspěchem začala jeho vláda zavádět celou sérii zákonů se záměrem vyloučit Židy z politického, ekonomického a společenského života. Pálily se „degenerované“ židovské knihy, neárijci byli vyhazováni z univerzit a mnoho prominentních Židů – mezi nimi třeba i Albert Einstein – muselo emigrovat.

Eskalace německého antisemitismu vedla k znesvěcování synagog, z nichž mnohé lehly popelem, někdy dokonce i s přítomnými věřícími. Chodníky ve městech byly pokryty střepinami skla z rozbitých výloh židovských obchodů a židovské domy byly pomalované Davidovou hvězdou a nenávistnými hesly. Árijci, jak nacisté nazývali nežidy, byli vyzýváni, aby Židy udávali; v atmosféře nedůvěry a zrady museli lidé, kteří po celá léta žili šťastně vedle svých árijských sousedů a jejichž děti spolu vyrůstaly, najednou zažít, že byli na ulicích poplíváváni, bití a zatýkáni. Všude se vyskytovali ochotní špehové, kteří prahli po tom, aby mohli udat své sousedy a domoci se jejich majetku. Stovky bytů a domů byly systematicky rabovány lidmi, kteří tam kdykoliv mohli vpadnout a sebrat vše, co si zámánili.

Rodilým Němcům bylo dovoleno, aby vyhledávali a poté si přivlastňovali přepychové židovské byty či domy, a celé rodiny tak byly nuceny narychlo opustit svůj domov. Tradovalo se, že někteří noví obyvatelé se nastěhovali tak nakvap, že „ještě ani nestačil vystydnout chléb vytažený z pece“. Vystěhované rodiny se musely přestěhovat do malých bytů v nejhudších čtvrtích, čímž byli prakticky vyloučeni z prostředí, v němž do té doby žili a které důvěrně znali.

Fyzicky postižení a duševně nemocní – jak árijci, tak Židé – byli prohlášeni za „nehodné žití“ a byli posláni do sběrných táborů nebo rovnou popraveni. Zbytek obyvatelstva neměl na vybranou: musel se podřídít diktátu Hitlerových norimberských zákonů, které byly neúprosně prosazovány s cílem dále prohlubovat nepřátelství mezi Židy a ostatním obyvatelstvem. Systém, který nacisté nazývali „vědeckým rasismem“ a který měl zaručit zachování čistoty německé krve, vymezil ty, kteří jsou „rasově přijatelní“, a ostatním, to znamená „Židům, cikánům, černochům a jejich bastardům“, upřel základní lidská práva. Podle Zákona na ochranu německé krve a německé cti byla anulována všechna smíšená manželství a Židům, kteří udržovali mimomanželský styk s Němci, hrozil trest smrti, aby se zabránilo „znečištění rasy“.

Židé byli zbaveni občanských práv a každý, kdo byl považován za „asociální živel“ či „škůdce“ – což byla mlhavá kategorie, která zahrnovala komunisty, politické aktivisty, alkoholiky, prostitutky, žebráky a bezdomovce, ale třeba i Svědky Jehovovy, kteří odmítali uznat Hitlerovu autoritu – byl zatčen a uvězněn v některém z koncentračních táborů, známých pod zkratkou KZ, zpočátku obvykle umístěných v bývalých vojenských kasárnách.

Árijci měli zakázáno zaměstnávat Židy a Židům bylo postupně znemožněno vykonávat povolání právníků, lékařů nebo novinářů. Židovské děti se směly vzdělávat pouze do věku čtrnácti let. Postupem času byl Židům zamezen přístup do státních nemocnic, veřejných parků, hřišť, řek, koupališť, pláží a knihoven. Nesměli cestovat na větší vzdálenost než třicet kilometrů od svého úředního bydliště. Na památnících první světové války byla vymazána jména všech židovských vojáků, přestože těch, kteří v tomto válečném konfliktu bojovali za císaře, bylo velmi mnoho.

Když byly zavedeny potravinové lístky a zásobovací poukázky, byly Židům stanoveny příděly o polovinu nižší než árijcům. Židé měli povoleno nakupovat pouze v určených obchodech, a to mezi třetí a pátou hodinou odpolední, kdy už většina čerstvého zboží byla vyprodána. Měli zakázaný vstup do kin a divadel a při cestování tramvají nesměli nastupovat do prvního vozu. Museli na policii odevzdat všechny rozhlasové přijímače

a přísně se dohlíželo na dodržování zákazu vycházení mezi osmou hodinou večerní a šestou hodinou ranní.

Židé, vyděšení z nového politického směřování země, prchali do Francie, Holandska a Belgie, kde hledali azyl. Československo, které v roce 1918 vzniklo jako samostatný stát, se stalo pro Židy dalším oblíbeným útočištěm. Mělo bezpečné hranice a kromě toho mocné spojence, počítaje v to i Francii, Británii a Rusko. Priscina rodina se v novém státě, podobně jako většina Židů, s velkou pravděpodobností cítila v bezpečí.

A pak, v březnu roku 1938, musela konsternovaná Evropa přihlížet tomu, jak Hitler anektuje Rakousko při takzvaném *Anschlussu*. Odvolávaje se na právo Němců na sebeurčení požadoval *Lebensraum*, tedy „životní prostor“ pro svůj národ. Později v téže roce byla revokována všechna povolení k pobytu pro cizince žijící v Říši. Polská vláda vzápětí nečekaně oznámila, že ruší platnost cestovních pasů všech svých občanů, kteří se včas nevrátí do Polska, aby si dali platnost pasů obnovit. Nacisté na to reagovali tak, že shromáždili a ze země vyhostili asi dvanáct tisíc polských Židů; Poláci je však odmítli přijmout a nechali je na pospas jejich nejistému osudu na německo-polských hranicích.

Britský premiér Neville Chamberlain, který byl přesvědčen, že tak krátce po první světové válce je jeho posláním za každou cenu udržet v Evropě mír, vedl v Mnichově mezistátní jednání, která v září téhož roku skončila takzvanou Mnichovskou dohodou. Rusové ani Češi nebyli k jednání přizváni a hlavní evropské mocnosti prakticky daly Hitlerovi svolení, aby obsadil území známé jako Sudety na severu, jihu a západě Československa, převážně obývané Němci. Tento akt „mnichovské zrady“ připravil Československo o jeho přirozené hranice.

V listopadu 1938 pak došlo k tomu, že nezletilý syn polských Židů spáchal atentát na úředníka německého velvyslanectví v Paříži jako pomstu za to, že jeho rodina byla z Německa deportována do Polska. Jako odvetu inscenovaly nacistické úřady protižidovský pogrom, který vešel do dějin jako *Kristallnacht* (Křišťálová noc). Za jedinou noc byly vyrabovány tisíce židovských domů, synagog a obchodů, bylo zavražděno nejméně devadesát lidí a bylo zatčeno třicet tisíc osob. Hitlerovi stoupenci pokračovali v antisemitských útocích i v následujících měsících.

V březnu roku 1939 pozval Hitler do Berlína slovenského katolického politika monsignora Jozefa Tisa. O den později přijel do Berlína také československý prezident Emil Hácha. Hitler dal oběma ultimátum: buď dobrovolně přijmou pro své občany německý protektorát (vůči Slovensku totiž existovaly územní nároky na pohraniční oblasti ze strany Maďarska),

nebo nacisté zemi vojensky obsadí. Tiso se svou kolaborantskou vládou souhlasil téměř okamžitě s Hitlerovými požadavky a byl dosazen jako prezident nově ustaveného nominálně samostatného Slovenského státu. Slovensko tak bylo ušetřeno nacistické intervence a následné okupace. Prezident Hácha, jemuž bylo v té době šedesát šest let, při jednání s Hitlerem utrpěl srdeční záchvat; další den podlehl psychickému nátlaku a Hitlerovy podmínky rovněž přijal, což v národě vzbudilo silný odpor. 15. března 1939 vstoupily německé oddíly na české území a země byla oficiálně prohlášena za Protektorát Čechy a Morava. O šest měsíců později podnikl Hitler invazi do Polska a několik týdnů poté na základě tajného paktu mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem vpadli do Polska od východu Sověti. Británie a Francie vyhlásily Německu válku. Život v Evropě už nikdy neměl být takový, jako dřív.

Židé v nových vazalských státech nacistického Německa se přes noc stali vyvrheli. Na radě veřejných budov se objevil nápis *Juden nicht zugänglich* (Židům vstup zakázán). Někde nápis dokonce zněl: „Psům a Židům vstup zakázán“. Když se lidé dozvěděli o zvěrstvech, která byla páchána na jejich souvěrcích v Německu, Rakousku a Polsku, brali útokem zahraniční velvyslanectví s žádostmi o víza, většinou však byli odmítnuti. Někteří tváří v tvář hroživé budoucnosti spáchali sebevraždu.

Prisčina rodina neměla jinou možnost, než respektovat nový režim a všechna postupně zaváděná nařízení. „Všechno to bylo tak nespravedlivé, ale člověku nezbyvalo nic jiného, než se s tím téměř bezděčně smířit, chtěl-li žít.“ Priska zjistila, že právě drobná příkoří nejvíc bolí. Profesor, který se jí předtím dvořil, se s ní přestal scházet; lidé, kteří ji dříve na ulici zdravili jako první, ji přestali zdravít nebo se dívali na druhou stranu, když ji měli na ulici potkat. Naopak jiní přátelé, jako Gizka nebo také rodiče další bývalé spolužačky, kteří byli statkáři a ani za této změněné situace nepřestávali Ronovy zásobovat čerstvým mlékem, se nenechali zastrašit a zůstali jim věrní. Někteří dokonce ostentativně zdravili své židovské známé a všemožně jim pomáhali.

Když se začaly šířit zvěsti, že Židé jsou proti své vůli násilně přestěhováváni, začali si lidé dělat zásoby jídla a dalších nezbytností. Své cennosti zahrabávali na zahradě nebo požádali přátele, aby je pro ně schovali, navzdory tomu, že jim při odhalení hrozil trest smrti. Kdo mohl, uprchl do Palestiny, která byla britským mandátním územím, kde byla naděje, že by tam v budoucnosti mohl vzniknout židovský stát. Také Prisčin bratr Bandi uvěřil svému neblahému tušení a v roce 1939 opustil rodinu a přidal se k uprchlíkům. Bohatý mladý muž, s nímž byla Priska zasnoubená

a za něhož se měla brzy provdat, zmizel ze dne na den bez jediného slova rozloučení a emigroval do Belgie a poté do Chile.

Zbytek rodiny se protloukal, jak se dalo. Prisčina sestra Anička se v roce 1932 v devatenácti letech provdala v naději, že unikne dřině v rodinné kavárně. Se svým manželem měla syna Ottu, ale manželství dlouho nevydrželo. Po rozvodu si Anna změnila jméno na méně židovsky znějící jméno Helena Hrubá a našla si práci v jiné kavárně ve městě. Bratr Janko, který se vyučil elektrotechnikem, byl nuceně povolán do armády a přidělen k židovskému pracovnímu praporu. Jako takzvaný *robotnik žid* musel nosit charakteristickou modrou uniformu a vykonávat nejhrubší práce. Božka, která ve třiceti letech byla ještě svobodná, zůstala doma a živila se šitím pro rodinu a známé.

Priska byla šťastná, že mohla oblékat Božčiny módní výtvary. Necítila se v nich tolik jako vyvrhel společnosti. „Byla jsem sice pyšná na svůj židovský nos, ale nikdy jsem nebyla žádná kráska. Vždycky jsem však pečovala o svůj vzhled,“ říkala. „Lidé ve městě mě stále ještě považovali za privilegovanou dceru majitelů kavárny a chovali se ke mně dobře.“

Toto privilegium jí ovšem bylo záhy odepráno. V roce 1940 obdrželi její rodiče zákaz provozovat kavárnu, jejíž renomé pečlivě budovali přes šestnáct let. Árijský *Treuhändler* (správce majetku), který nyní vedl jejich podnik, se k Prisce choval nečekaně vlídně. Oceňoval, že mluví anglicky, francouzsky, maďarsky a německy. „Znalost jazyků mi hodně pomohla,“ vysvětlovala Priska. Ale rodiče měli jen základní vzdělání, kromě kavárenství neznali nic jiného, a neměli tudíž čeho se chopit. „Byli to dobří lidé, a přesto přišli o všechno.“

Ve Zlatých Moravcích pro ně nebyla práce, a tak se rodina rozhodla, že se přestěhuje do Bratislavy, nového hlavního města slovenského státu na břehu Dunaje. Prisčin děd David Friedman, který také přišel o svou hospodu, uprchl z rodného Stropkova a připojil se k rodině. Všichni doufali, že ve velkém městě budou jako Židé méně nápadní, a měli pravdu. Před válkou žilo v Bratislavě přibližně patnáct tisíc Židů, což tehdy představovalo dvanáct procent obyvatel města. Bratislavští Židé byli dokonale integrováni do společnosti a jen zřídkakdy se setkávali s antisemitismem.

Za nacistické nadvlády se vše změnilo. Ronovi měli naštěstí schované nějaké peníze a mohli si tak najmout byt ve Špitálské ulici. Priska pracovala jako soukromá učitelka a znovu si užívala kavárenského života, na jaký byla od dětství zvyklá. Zvláště si oblíbila kavárnu Astorka, kde se stýkala s místními vzdělanci, s nimiž mohla konverzovat v několika jazycích. A právě v kavárně Astorka si jednoho dne v říjnu roku 1940 všimla pohledného,

štíhlého muže s knírkem, který seděl u vedlejšího stolu a bavil se s nějakými jejími známými.

„Mluvil velice naléhavě a živě s mojí přítelkyní, lékárníci Mimi. Ta najednou vstala od stolu a přišla mi říci, že se mu líbím.“ Priscin odvážný obdivovatel se k ní pak rovněž přidal a představil se. Tibor Löwenbein byl židovský novinář polského původu, pocházel z Púchova. Mluvil plynně německy a francouzsky. Podle Priscina vyprávění byl tehdy trochu opilý, a tak mu řekla, že nesnáší muže, kteří pijí. Tibor chtěl Prisce imponovat a na místě jí slíbil, že už se nikdy nedotkne alkoholu. A svůj slib také dodržel.

Byl ovšem vášnivým kuřákem dýmký; měl jich na čtyřicet a Priska na ně nesměla ani sáhnout. Velice dbal na oblečení a kromě jiného vlastnil i čtyřicet košil. Jako začínající spisovatel si neustále něco zapisoval do malých notýsků, které nosil všude s sebou. A také sbíral známky – Priska ale vždycky se stydlivým úsměvem říkala, že od té doby co ji poznal, byla jeho koníčkem pouze ona.

Tibor byl jediný syn Heinricha Löwenbeina a jeho ženy Elizabeth přezdívané „Berta“. Tiborův otec hospodařil na malé zemědělské usedlosti, Tibor však netoužil po životě sedláka. Odstěhoval se do Bratislavy a stal se novinářem. Pro *Allgemeine jüdische Zeitung* psal do sportovní rubriky a do sekce lokální politiky. Napsal také útlou knížku *Slovensko-Židovské hnutie a jeho poslanie*, jejímž tématem byla integrace Židů do slovenského veřejného života.

**Priscin manžel, novinář
a spisovatel Tibor Löwenbein**

Když pak podle Norimberských zákonů jakožto Žid nesměl pracovat jako novinář, ujal se ho dobrosrdečný řecký majitel Dunajské banky v Bratislavě a nabídl mu místo bankovního úředníka. Tibor měl příjemný vzhled a byl vždy bezvadně upravený. Navíc měl plavé vlasy a světlou pleť, nevypadal tudíž příliš židovsky – což, jak tvrdila Priska, v té době hrálo roli. V bance si ho brzy natolik vážili, že ho posílali na služební cesty do Prahy a do Brna, ačkoliv to vzhledem k tomu, že Židé měli omezené právo cestování, bylo vlastně nelegální. Ale jeho zaměstnavatel měl důležité konexe a zdálo se, že Tiborovi projde

úplně vše. Jako novinář měl spoustu známých a lidé k němu byli vždy zdvořilí, což samozřejmě platilo i pro půvabnou mladou dámu po jeho boku.

Každé ráno na cestě do práce doprovázel Prisku do kavárny Astorka, kde si vychutnala ranní kávu a koláč. Při odchodu se vždycky zastavil a zasalutoval, což Prisku pokaždé rozesmálo. Večer po práci se procházeli po nábřeží Dunaje, oblíbeném místě zamilovaných párů. Poslouchali pouliční muzikanty a pozorovali odraz měsíce na řece, zatímco kolem nich pomalu proplouly nákladní čluny, říční parníky a pramice.

Prvních šest měsíců jejich známosti psal Tibor Prisce každý den. Oslovoval ji *Pirečko Zlatíčko* a ona mu říkala *Tibko*, nebo ještě častěji *Tiborko*. Ve své zamilovanosti si schovávala všechny jeho dopisy. Některé byly krátké, ale vždy byly vřelé a upřímné. Téměř všechny přežily válku. V jednom dopise datovaném 10. března 1941 Priska píše:

Můj Tibko, jsem tak šťastná, když dostanu Tvůj dopis, zvlášť když je dlouhý... Rychle Ti musím sdělit velkou novinu! Budu totiž mít od čtvrtka volno – takže se uvidíme čtyři dny v kuse. Jaký luxus v těchto dnech, kdy na sebe máme tak málo času... Chtěl jsi vědět, co si myslím o Tvých dopisech. Jsou úžasné. Žasnu, že Ty, který jsi poslední dobou tak vážný a pesimistický a vidíš situaci tak černě, dokážeš psát tyhle nádherné řádky... Tolik na Tebe myslím a vím, že nacházíš útěchu ve svých knihách. Trochu žárlím na to, že jsou součástí Tvého života, když já jsem pryč – ale slibuji, že to je jen na čas – pozdravuj prosím svoje knihy, které Ti dělají společnost místo mne. Posílám Ti milion polibků – Tvá Pira.

A ve své odpovědi, datované 12. března, píše Tibor:

Má zlatá Pirečko, s velkou radostí jsem četl Tvůj dopis. Jaké štěstí! V pochmurné každodenní realitě byla Tvá slova jako sluneční paprsky pronikající temnými mraky. Pokouším se vyjádřit své poděkování a svou radost... Pravděpodobně se mi to nedaří...! Čekám Tě zítra ve 4.30 odpoledne a při myšlence na ten radostný okamžik si uvědomuji, jak si s námi osud zahrává. Napadlo mě to, když jsem si uvědomil, že v den, kdy tomu bude přesně pět měsíců, co jsme se poznali, nemůžeme být spolu. Budu si tedy muset schovat slova, která Ti chci říci, až na odpoledne, kdy Tě konečně uvidím... Nemohu se dočkat toho, až Tě budu držet v náručí... na shledanou zítra, drahoušku... a zatím posílám mnoho polibků, Tvůj Tibor.

Svatba Prisky a Tibora v bratislavské synagoze v roce 1941

Priska a Tibor byli oddáni v Bratislavě v sobotu 21. června 1941 v tamní dvouvěžaté, v maurském stylu postavené synagoze. Pětdvacetiletá nevěsta měla na sobě květované šaty, přes ně dlouhý bílý kabát, na hlavě bílý klobouček a na nohou bílé boty. Při obřadu *ketuba*, jímž židovští manželé uzavírají svatební smlouvu, držela v rukou bílé gladioly. Ženich, jemuž bylo dvacet sedm let, měl na sobě elegantní oblek s širokými kalhotami, jaké tehdy byly v módě, a klobouk.

Prisčini rodiče dali novomanželům požehnání a o svém zeti prohlásili, že je „perfektní“. Těšilo je, že mají konečně důvod k oslavě. Tiborovi rodiče na svatbě nebyli. Tiborův otec začátkem roku na

svém statku nedaleko Púchova spáchal sebevraždu a zanechal opuštěnou manželku. Zdrčený Tibor odjel domů, aby byl s matkou, ale musel se vrátit do Bratislavy, jinak by riskoval, že ho zavřou za to, že se bez povolení vzdálil ze svého úředního bydliště. Priska a její rodiče se stali jeho novou rodinou.

Byl to šťastný svazek a novomanželé se k sobě výborně hodili. „Ani jednou jsme se spolu nepohádali,“ říkala vždycky Priska, a byla přesvědčená, že její manžel je naprosto „senzační“. Líbilo se jí, že mluví „správně“ slovensky, na rozdíl od mnoha lidí, kteří slovenštinu míchali s němčinou a maďarštinou. „Obdivoval mě za to, že jsem uměla tolik jazyků, a choval se ke mně báječně. Mám na svého Tiborka krásné vzpomínky. Nikdo by si nemohl přát lepšího manžela.“

Další vývoj války však na jejich štěstí vrhal stín. Den po jejich svatbě vpadli Němci do Sovětského svazu v rámci Hitlerovy „operace Barbarossa“, jejímž cílem bylo dobytí velké části ruského území. Priska a Tibor stále ještě doufali v to nejlepší a zcela nepřipravení na to, co mělo následovat, se nastěhovali do bytu v domě č. 7 v ulici Rybárska brána, později známé jako Fischertorgasse, hned vedle Hlavního náměstí. Žili tam velmi šťastně, přestože museli neustále čelit různým hrozbám. Navzdory všemu si přáli mít co nejdřív rodinu a Priska záhy otěhotněla. Manželé byli nadšení. Když

teď bylo na cestě dítě, byl Tibor dvojnásob rád, že má stálý příjem. Dařilo se mu udržet si zaměstnání dokonce i po září roku 1941, kdy pro všechny Židy na Slovensku začal platit takzvaný *Židovský kodex*, seznam téměř tří set nových nařízení, jimiž se museli bezpodmínečně řídit.

Tento kodex, který oficiálně definoval Židy nikoli na náboženském, ale na rasovém principu, obnovil stovky let starou praxi, která nutila Židy nosit ponižující emblémy, a jejíž původ sahál až do devátého století v oblastech tak vzdálených jako Anglie či Bagdád. Každá osoba židovského původu si musela nechat cestovní pas a ostatní osobní doklady orazítkovat velkým písmenem „J“ zastupujícím německé slovo *Jude*. Všichni Židé museli rovněž nosit na rukávech nebo na srdci židovské hvězdy, které se hromadně vyráběly z obrovských předtištěných rolí látky, často právě v těch továrnách, kde si mnozí z nich dříve vydělávali na živobytí. Židovskou hvězdu si museli našít na každý kus svrchního oblečení.

Když byli Židé takto zviditelněni, pokračovalo v ještě větší míře jejich pronásledování. Židovské obchody a živnosti byly opakovaně vandalizovány a rabovány a Židé sami byli v ohrožení pokaždé, když opustili bezpečí svého domova. Mnozí přátelé Tibora a Prisky platili enormní částky za falešné doklady, vystavovali se však obrovskému riziku, pokud by byli přistiženi. Tiborovu zaměstnavateli se podařilo získat pro něj výjimku z různých omezení včetně povinnosti nosit židovskou hvězdu, ale Priska takovou ochranu neměla. Když si s Tiborem vyšli na procházku po zákazu vycházení, nebo když se vypravili někam, kam Židé neměli přístup, zakrývala hvězdu kabelkou nebo límcem kabátu, aby ji nikdo neviděl.

Krátce po zavedení nových protizidovských nařízení byli Židé donuceni opustit centrum Bratislavy a odstěhovat se na chudá předměstí. Prisce se podařilo získat místo učitelky na obecné škole v Pezinku, malém městě vzdáleném dvacet kilometrů od Bratislavy. Tibor dojížděl do Bratislavy a každý den v šest ráno odcházel z domova. „Měl svou práci rád a kromě toho musel pracovat, protože jsem čekala dítě.“ Priscini rodiče, dědeček a sestra Božka zůstali v Bratislavě a nastěhovali se do bytu na nábreží Dunaje, kde Božka opět pracovala jako švadlena. A tak se tato pevně semknutá rodina dál potýkala se životem a doufala v lepší budoucnost.

Priska učila na obecné škole až do okamžiku, kdy úřady vydaly nařízení, podle něhož neárijci nesměli učit árijské děti. Láskyplně se rozloučila se svými žáky, ale všechny známé ujišťovala, že má štěstí, protože Angličan, který byl ředitelem místní jazykové školy, jí tam nabídl učitelské místo s vyšším platem, než jaký měla dosud. „Mohla jsem si vybrat. Chodilo ke mně

také mnoho soukromých žáků, a tak se vlastně nic nestalo. Nestrádala jsem. Dobře mi platili a měla jsem dost peněz na živobytí.“

Zároveň se rozhodla pomáhat rodinám, které neměly takové štěstí jako ona. Mnoho svých bývalých studentů učila zadarmo a předčítala jim z německých, francouzských a anglických klasiků.

Pak jednoho dne přišla o své dítě.

Priska i Tibor to nesli velmi těžce. Navíc i obyčejný, běžný život byl den ze dne obtížnější. Nacistický kodex byl uplatňován čím dál rigorózněji. Židé museli sepsat soupis veškerého svého majetku, stříbra, uměleckých předmětů, šperků a jiných cenností, který pak byl konfiskován místními bankami. Později museli odevzdat i kožichy a kvalitní zimní oblečení. Nesměli chovat domácí zvířata; všechny kočky, psy, králíky a ptáky museli odnést na sběrná místa, aby je už nikdy nespatriili.

Slovenský stát Otce Tisa byl jedním z prvních spojenců Osy, který souhlasil s takzvanými *Aktionen SS*, tedy s deportacemi Židů do vyhrazených oblastí nebo do pracovních táborů, kde měli nuceně pracovat ve prospěch německého válečného tažení na východ. Za příslib, že se tyto akce nebudou týkat árijských obyvatel země, souhlasila slovenská vláda s tím, že zaplatí 500 *Reichsmark* (říšských marek) za každého Žida, kterého nacisté deportují za hranice Slovenska. Nacisté na oplátku ujistili slovenské úřady, že „parazité“, kteří byli tímto způsobem „přesídlení“, se již nikdy nevrátí a nebudou si dělat nároky na zabavený majetek. V této tíživé atmosféře byly desetitisíce Židů násilně zadrženy slovenskými gardisty a „koncentrovány“ v pracovních táborech na slovenském území – zejména v obcích Sereď, Vyhne a Nováky.

Několik tisíc zadržených bylo v nových táborech nasazeno na práci pro německý válečný průmysl. Dalších odhadem padesát osm tisíc zajatců bylo deportováno na východ do táborů nucených prací v rámci akce, kterou nacisté nazvali *Osttransport*. *Východem* bylo míněno území uvnitř okupovaného Polska, kde se tábory nacházely blízko zbrojních továren, v nichž měli vězňové údajně pracovat za stravu a přístřeší. Některým namluvili, že budou pracovat při žních nebo pomáhat při budování nového židovského státu.

Opuštění a bezmocní slovenští Židé se odevzdali svému osudu, který se zdál být čím dál neutěšenější. Očekávali tvrdé podmínky a všeobecné strádání, ale doufali, že jakmile skončí válka, vrátí se k normálnímu životu. Celé rodiny dobrovolně následovaly své blízké v domněnání, že je pro ně výhodnější, když zůstanou pohromadě. Jiní slibovali, že budou posílat peníze, dopisy a balíčky s jídlem, a věřili přitom, že zásilky skutečně dorazí na místo určení.

V březnu roku 1942, asi deset měsíců od své svatby a přibližně v době, kdy původně doufala, že porodí své první dítě, se Priska dozvěděla, že její nejstarší sestru Božku sebrali při jedné z *Aktionen*, které následovaly poté, co se slovenská vláda zavázala, že dodá do pracovních táborů tisíc zdravých svobodných žen. Jakmile se Priska dozvěděla o Božčině osudu, spěchala na bratislavské hlavní nádraží, aby ji zachránila. Byl to čin, který ji snadno mohl stát život. Zjistila, že přeplněný osobní vlak je již téměř připravený k odjezdu, ale svou sestru nikde mezi vystrašenými a zmatenými tvářemi nemohla najít. „Neznala jsem žádného z gardistů, ale úpěnlivě jsem je prosila, aby mou sestru pustili. Spustili řev a vyhrožovali mi: Jestli jste svobodná, tak nastupte do vlaku! Jestli jste vdaná, tak běžte domů!“ Nemohla jsem pochopit, proč mě jednoduše nenechají být, ale to neudělali.“

Příslušníci obávané Hlinkovy gardy v typických černých uniformách, z nichž mnozí byli vycvičení v jednotkách SS, Prisku zatkli a přes noc zavřeli do vězení. Tibor neměl tušení, kde jeho žena je, a byl pološilený strachem. Až další ráno mu doručili policejní příkaz: „Dostavte se na policejní stanici. Vaše žena se dopustila pobuřování.“ Na policejní stanici se Tiborovi podařilo přesvědčit policisty, aby upustili od potrestání a dovolili mu odvést Prisku domů. To, jak riskovala, ho natolik rozrušilo, že s ní odmítal mluvit. Ale když pak viděl, jak je Priska nešťastná z toho, že nedokázala zachránit svou milou sestru Božku, vydržel to jen půl dne.

Zanedlouho Priska znovu otěhotněla. A znovu, navzdory tomu, že se život kolem nich rozpadal na kusy, byli manželé radostí bez sebe. Ani jeden z nich si plně neuvědomoval, v jakém jsou nebezpečí. Během následujících týdnů pokračovaly bleskové zátahy na židovské rodiny, při nichž byli Židé po tisících naháněni do transportů. Když jednou Priscini rodiče uslyšeli na chodbě cvakot okovaných bot, vyskočili oknem a podařilo se jim uniknout.

17. července 1942 takové štěstí neměli. Emanuel a Paula Ronovi, bezmocní proti úřední mašinérii, byli tentokrát zadrženi bez jakéhokoliv varování. Že byli deportováni, se Priska dozvěděla, až když už bylo pozdě. Stejně jako svou sestru, ani své rodiče, jimž tehdy bylo už přes padesát let, nemohla zachránit. Neměla ani možnost se s nimi rozloučit. V té době také potratila své druhé dítě. „Měla jsem tehdy pocit, že bych také měla odjet na východ. Na ničem už mi nezáleželo.“

Potom deportovali i Tiborovu matku – podařilo se mu zjistit, že do tábora někde ve Slezsku. Byla to osamělá, stará žena, bylo tedy velmi pravděpodobné, že tam brzy zahynula a Tibor zcela osiřel. Od Gizky a jiných kamarádů z dětství se Priska dozvěděla, že také ze Zlatých Moravců zmizeli téměř všichni Židé, včetně jejích příbuzných a přátel.

Než Ronovi odešli ze Zlatých Moravců, schovali si u Gizky své cennosti. Nejlepší přítelkyně, které Priska pomáhala po celou dobu studia na gymnáziu, tím riskovala život. Teď byli rodiče a sestra pryč, ostatní sourozenci bůhví kde a Priska si říkala, k čemu bude po válce pár kousků porcelánového nádobí a stříbrných příborů, když už tu nebude nikdo, s kým by společně zasedli k šabatovému stolu.

Sestře Anně pomohli nežidovští přátelé při útěku do relativního bezpečí Vysokých Tater, kde pod svým přijatým jménem pracovala jako číšnice a bydlela u matčina bratra Dr. Gejzy Friedmana, který jakožto specialista na plicní choroby pracoval v tuberkulózním sanatoriu. Ten k sobě vzal i svého třiaosmdesátiletého otce Davida Friedmana, Prisčina děda, který zůstal zcela sám poté, co byli deportováni Prisčini rodiče. Annin jedenáctiletý syn Otto našel útočiště u katolických jeptíšek. Bratr Bandi byl v bezpečí v Palestině. Janko dezertoval ze židovského pracovního praporu a připojil se k partyzánům, kteří organizovali přepadávání jednotek Hlinkovy gardy a prováděli akce, jejichž cílem bylo podkopávání autority proněmecké vlády.

Priska znovu oživila svůj dřívější zájem o křesťanství a nechala se pokřtít v evangelické církvi, doufajíc, že se tím zachrání. Tibor, který byl vychován v přísnějším židovském duchu, tomu nevěřil. Oba však dál dodržovali tradiční židovské zvyky. Navzdory obrovské nejistotě, která panovala všude kolem nich – nebo možná právě kvůli ní –, Priska znovu otěhotněla, avšak i tohle dítě potratila.

Na podzim roku 1942 slovenské úřady zastavily transporty na východ. Židovská politická a církevní elita spolu s židovským podzemím vytvořili organizaci s názvem Bratislavská pracovní skupina, která vyvíjela obrovský tlak na Tisovu vládu, poté co zjistila, že většina z padesáti osmi tisíce deportovaných Židů, mezi nimiž bylo i sedm tisíc dětí, byla poslána na smrt.

Během následujících dvou let, poté co slovenská vláda přehodnotila svůj postoj a odmítla deportovat zbývajících dvacet čtyři tisíc slovenských Židů, byli ti, kteří zůstali, v relativním bezpečí. Pracovní skupina se horečně snažila Židy na Slovensku natrvalo zachránit nejenom tím, že klíčovým postavám režimu nabízela úplatky. Vyjednávala dokonce přímo s velením SS a s *Hauptsturmführerem* Dieterem Wislieceným, slovenským poradcem nacistů pro židovské otázky. Výměnou za Židy nabízela zlato v hodnotě milionů říšských marek. Jednání o návrhu, který měl krycí název *Europa Plan*, však bylo přerušeno, když Wislieceného přeložili. Mezitím ovšem zásluhou Pracovní skupiny došlo k zmírnění antisemitských zákonů a pronásledování Židů poněkud polevilo. Mezi Židy přesto přetrvávala zlověstná předtucha.

Díky Tiborovu zaměstnání a Prisčinu domácímu vyučování se manželé mohli vrátit do Bratislavy, kde se nastěhovali do bytu v tehdejší Edlově ulici. Museli se sice smířit s přidělovým systémem a s omezenými možnostmi nákupu, ale ve srovnání s desetitisíci Židů po celé Evropě se jim dařilo docela dobře. Občas, když Priska dostala neodolatelnou chuť na sladké, mohli si dokonce spolu dopřát kousek dortu ve své nové oblíbené kavárně, v Café Štefánka.

Stejně jako většina jejich přátel, židovských i nežidovských, snažili se nedělat si příliš starostí o budoucnost a upínali všechny své naděje k brzkému konci války. V roce 1943 to rozhodně vypadalo tak, že se válka začíná vyvíjet ve prospěch Spojenců. Z rozhlasu pronikaly zprávy, že se v Polsku uskutečnilo úspěšné povstání a že Rudá armáda pomalu získává převahu. Němci po nelítostné pětiměsíční vojenské operaci ztratili Stalingrad. Spojenci se zmocnili Libye a přinutili německý *Afrika Korps* ke kapitulaci. Itálie vyhlásila Německu válku a z Berlína byli evakuováni civilisté. Je tedy možné, že je konec války v dohledu, říkali si, nebo se situace ještě zhorší?

Priska a Tibor v Bratislavě, rok 1943

To nikdo nevěděl. Nikdo také nevěděl, co se stalo s jejich blízkými, od nichž neměli žádné zprávy. Občas se někomu podařilo z transportu propašovat kusý vzkaz, a tak v Bratislavě už celé měsíce kolovaly různé zvěsti o táborech, kam byli deportováni Židé a spolu s nimi i političtí vězni. Říkalo se, že lidé tam umírají vyčerpáním a hladem, nebo že jsou brutálním způsobem zabíjeni. Již v roce 1942 vyplynulo z amerických a britských zpravodajských informací, že jsou v táborech systematicky vražděni především Židé. Tyto zvěsti ještě zesílily po dubnu 1944, kdy z tábora na jihu Polska, o němž do té doby nikdo neslyšel, uprchli dva slovenští vězni Rudolf Vrba a Alfred Wetzler. Ve své

detailní zprávě, obsahující i situační nákresy, podrobně popsali provoz vyhlazovacího tábora *Auschwitz-Birkenau* (Osvětim-Březinka) a masové vraždění vězňů v plynových komorách a krematoriích. Na veřejnost se tato

zpráva dostala až po nějaké době a mnozí lidé jí ani pak nevěřili. Přesto však byli od té doby opatrnější a všemi možnými prostředky se snažili uniknout transportům na východ.

Priska a Tibor odmítali věřit zvěstem o koncentračních táborech, které jim připadaly tak za vlasy přitažené, že je nemohli považovat za věrohodné. Všeobecné mínění mezi jejich přáteli tehdy bylo, že takové pověsti jsou buďto výplodem fantazie lidí, kteří v důsledku věznění přišli o rozum, nebo přehnaná protinacistická propaganda. Navzdory všemu, čím prošli, bylo mimo jejich chápání, že Hitler svou hrozbu, že podle svého konceptu o nadřazené rase vymaže z povrchu zemského každou lidskou bytost nežádoucího etnického původu, skutečně myslí vážně. Němci jsou konec konců jeden z nejkulturnějších a nejcivilizovanějších národů světa. Není přece možné, aby tak zrudný plán vznikl v národě, z něhož vyšli Bach a Goethe, Mozart a Beethoven, Einstein, Nietzsche a Dürer – nebo snad ano?

Manželé se udržovali v naději na brzký konec války, které tak úplně nerozuměli, a žili dál svůj život, jak nejlépe to šlo. V polovině června 1944, týden před třetím výročím svatby, se Priska a Tibor rozhodli, že se znovu pokusí o dítě. Relativní klid, který si téměř dva roky užívali, o dva měsíce později rázem skončil, když vypuklo Slovenské národní povstání, ozbrojený odboj, jehož cílem bylo svržení slovenské loutkové vlády. Jedním z tisíců obyčejných lidí, kteří se vzepřeli fašistickému režimu, pod nímž byli nuceni žít, byl i Prisčin bratr Janko.

Násilné vzbouření začalo v Nízkých Tatrách 29. srpna 1944 a rychle se šířilo po celém Slovensku. O dva měsíce později byly na Slovensko vyslány jednotky německého *Wehrmachtu* a povstání bylo v tvrdých bojích potlačeno. Zahynuly přitom tisíce povstalců. Německé divize, které byly vyslány, aby na Slovácích vykonaly pomstu, rychle obsadily celou zemi a za pomoci Gestapa se chopily potrestání všech, kdo se odvážili vzepřít se *Führerovi*. Jedním z prvních úkolů nacistické *Sicherheitspolizei* (bezpečnostní policie), která do země dorazila zároveň s armádou, bylo přinutit prezidenta Tisa, aby obnovil deportace slovenských Židů. V zoufalé snaze uniknout takovému osudu se Židé po tisících uchýlovali do úkrytů nebo prchali do Maďarska a dalších zemí, kde doufali, že budou v bezpečí.

Přestože na ně čím dál víc doléhala bezvýchodnost situace, Priska a její manžel si zachovali optimismus a zůstali v Bratislavě, kde se jim tak dlouho dařilo vyhnout se zatčení. Každý den, kdy nebyli odhaleni, považovali za dar především také proto, že týden co týden přicházely další dobré zprávy o vývoji války. Paříž a hlavní francouzské a belgické přístavy již byly

osvobozeny. Spojenci zahájili letecký útok na Holandsko. Bylo téměř jisté, že Němci budou zanedlouho kapitulovat.

V úterý 26. září 1944 slavili Tiborovy třicáté narozeniny. Shodou okolností v tom roce padly právě na *Jom kipur* (Den smíření), „šabat šabatů“, nejsvětější židovský svátek. Poté co si rituálně umyli ruce, zasedli k slavnostní večeři improvizovaně připravené z toho, co se jim podařilo sehnat. Neslavili pouze Tiborovy narozeniny, ale také nový život, který Priska už více než osm týdnů nosila pod srdcem. Společně se modlili, aby toto jejich čtvrté dítě přežilo.

O dva dny později vzaly jejich naděje zaskvě. Do bytu bez varování vpadli tři členové *Freiwillige Schutzstaffel* (dobrovolných oddílů SS) – z větší části složených z polovojenských organizací slovenských Němců – a přikázali jim sbalit si věci do dvou malých kufrů, které dohromady nesměly vážit víc než 50 kg.

„Byli děsně arogantní,“ vyprávěla Priska. „Téměř nepromluvili, a ani já jsem nic neřekla... v té hrozné situaci jsem dokázala zůstat klidná. Vůbec jsem na ně nereagovala.“

Toho krásného podzimního dne, za cenu 1 000 říšských marek, kterou za ně zaplatila slovenská vláda, byli Priska a Tibor Löwenbeinovi odvezeni z domova a přinuceni vylézt na korbu velkého černého nákladáku. Museli opustit Tiborovu sbírku známek, jeho dýmky a košile, bohatou knihovnu i drahocenné notýsky s výsledky několikaletého psaní.

Mladé manžele nejprve odvezli do velké ortodoxní židovské synagogy v Heydukově ulici. Spolu s desítkami dalších zatčených, kteří tam seděli na zemi nebo na svých zavazadlech, je všechny nechali v zoufalém strachu o život několik hodin čekat. Prisku tam přepadl záchvat ranní nevolnosti – první, který kdy zažila. Ve snaze bránit se návalům zvracení tiskla se k Tiborovi, který ji nepřestával povzbuzovat a připomínat jí, aby se soustředila na jejich dítě. „Manžel mě jenom pořád hladil a říkal: ‚Možná, že nás pošlou domů, Pirečko.‘ Já jsem myslela jenom na dítě. Tolik jsem ho chtěla.“

Později téhož dne je s dalšími dvěma tisíci Židů několika autobusy odvezli na malou železniční stanici Lamač a odtud šedesát kilometrů na východ do rozlehlého pracovního a transičního tábora Sereď v Podunajské nížině. Tábor v Sereďi byl původně vojenskou základnou spravovanou Hlinkovou gardou. Po potlačení Slovenského národního povstání se velitelem tábora stal důstojník SS Alois Brunner, asistent Adolfa Eichmanna, nacistického *Obersturmbannführera* a jednoho z hlavních vykonavatelů Hitlerova takzvaného „konečného řešení židovské otázky“.

Brunner byl vyslán do Sereďi, aby osobně dohlížel na deportaci posledních slovenských Židů, když předtím úspěšně řídil podobnou operaci ve vichistické Francii. Brunner, který se rád nechával vidět ve své oblíbené bílé uniformě, byl údajně odpovědný za deportaci statisíce vězňů do Osvětimi.

Vystupující v Osvětimi z nákladních vagónů pro přepravu dobytka

V Sereďi byli vězni nahnáni do dřevěných baráků, které záhy svou kapacitou nemohly stačit pro takové množství lidí. Ponižování vězňů začínalo již při ranním apelu a pokračovalo v přísném režimu při tvrdé fyzické práci nebo vykonávání domácích služeb. Vězni byli namačkáni v naprosto nevyhovujícím prostoru a museli přežít o půlce hrnku břečky, kterou dozorcí nazývali kávou, troše řídké polévky nejasného původu a kousku okoralého chleba. Někteří pravověrní Židé používali teplou vodu vydávanou za kávu či polévku k mytí rukou předtím, než pečlivě nakrájeli své přiděly a podělili se o ně s ostatními.

V den svátku *Jom kipur*, který Priska a Tibor ještě slavili v Bratislavě, nacisté v Sereďi uprostřed tábora upekli na rožni celého vepře a vyhlaďovělé Židy posměšně zvali k hostině. Bylo zaznamenáno, že navzdory nesnesitelnému hladu se ani jeden z vězňů nedal zlákat.

Nedlouho poté, co se do tábora dostali Priska a Tibor, byly zahájeny první transporty ze Seredi na východ. Brunner osobně dohlížel na vyklizení tábora, aby byl připraven na další příliv vězňů. 30. září 1944 slovenští a maďarští důstojníci SS uprostřed noci vyvedli dva tisíce bratislavských Židů z baráků, seřadili je do vojenského útvaru a nahnali do nákladních vagonů. Osmdesát až sto lidí bylo namačkáno v každém vagonu, kde nemohli ani dýchat, natož se hýbat. Když se zavřely těžké dřevěné posuvné dveře, podávali si nejmenší děti nad hlavami, aby je mohli vzít na klín ti, kdo měli trochu místa k sezení na úzkém prkně v zadní části vozu. Všichni ostatní mohli pouze stát nebo sedět na bobku.

Ve vagonech jako jediné hygienické zařízení sloužil jen prázdný dřevěný škopek a plechová konvice s vodou. Záhy se všude začal šířit zápach, jak při každém trhnutí vlaku ze škopku šplíchal ven jeho obsah. Občas se ho někdo pokusil vylít okénkem vagonu, ale bránila tomu mříž z ostnatého drátu, a tak lidem nezbyvalo než si ulevovat na místě, kde stáli, a znečišťovat si oblečení.

Zoufalé lidské bytosti byly namačkané jedna na druhou, zpocené, bez jídla, bez vody a vzduchu. Ti, kteří viděli mezerami mezi prkny vagonů ven, vyvolávali jména měst, jimiž na své třísetkilometrové cestě na severovýchod projížděli. V době, kdy přejížděli polské hranice, někteří z nejstarších vězňů již na tom byli tak zle, že jim nezbyvalo než odříkat židovskou modlitbu za mrtvé a ztichnout navždy. Na zastávkách, kudy vlak projížděl, byli mrtví vyhazováni z vlaku a pro živé tak zbývalo ve vagonech o něco víc místa. Stejně jako tisíce Židů deportovaných ze Seredi v posledních měsících roku 1944, i těchto tisíc osm set šedesát slovenských Židů si uvědomovalo, že jedou vstříc nepředstavitelně krutému zacházení a možná i smrti.

Priska a Tibor byli stejně vystrašení jako všichni ostatní, ale přesto se navzájem utěšovali, že všechno se v dobré obrátí a že se vrátí domů i se svým dítětem. Obzvláště Priska byla odhodlaná se nevzdávat, vždyť „tolik milovala život“. Přesvědčovala Tibora, že díky své zběhlosti v několika jazycích se bude moci domlouvat s ostatními vězni a dokonce i s důstojníky SS, kteří s ní snad budou jednat o něco ohleduplněji. Má bystrý mozek a umí ho používat, ujišťovala ho.

Víra v Boha byla pro Prisku odjakživa důležitá a spoléhala na ni také v oněch temných hodinách, kdy je vlak odvážel stále dál na východ. „Víra v Boha je ta nejdůležitější věc na světě. Každý večer než usnu, vzdávám poctu svému Bohu.“ Jelikož byla pokřtěna v evangelické církvi, považovala se jen částečně za Židovku. Byl to paradox, který si dobře uvědomovala, když se s ní stejně jako s Tiborem zacházelo právě kvůli jejich židovství

bez špetky soucitu či slitování. „To, co páchali na Židech, bylo hrůzné,“ priznala. „Bylo to strašné. Chovali se jako zvěř. Člověk se přece nemůže takhle chovat k jinému člověku. Násilím nás nahnali do nákladních vagonů a... pak nás zase násilím vytáhli ven. Chovali se k nám otřesně.“

Cesta vlakem trvala přes čtyřicet hodin. Vězni namačkaní ve vlaku neměli tušení, kam je vezou, ani zda se setkají se svými blízkými, kteří byli odvečeni o dva roky dřív. Uvidí se Priska ještě se sestrou Božkou a s rodiči? Setká se s přáteli ze Zlatých Moravců, s nimiž sportovala, zpívala ve sboru a rozmlouvala v angličtině a němčině? Bude Tibor moci konečně utěšit svoji ovdořelou matku? On sám tomu nevěřil.

Pro Tibora bylo nesnesitelné, když se musel dívat, jak jeho žena trpí. Bez vody a vzduchu, v temném, páchnoucím vagonu se dávila nevolností a lapala po dechu. Tibor ji k sobě tiskl, líbal ji do vlasů a snažil se ji uchlá-cholit. Sám sotva popadal dech, ale neustále k ní hovořil a nabádal ji, aby zůstávala optimistická, ať se děje cokoli, a myslela jen na samé hezké věci. Stejně jako psával ve svých dopisech o tom, jak „její světlo proniká temnými mraky“, snažil se ji nyní přesvědčit, aby nepřestávala doufat v budoucnost.

Postupně, jak se vlak neúprosne ploužil k svému cíli, začala Tibora opouštět odvaha. Když s nimi takhle zacházejí nyní, jaké týrání je čeká, až někam dorazí? Ještě pevněji obejmul Prisku a nahlas se modlil, aby alespoň ona a jejich vytoužené dítě přežily. Oba si uvědomovali, že toto může být jejich poslední šance, a tak se rozhodli, že právě tady, na tom nejméně vhodném místě, vyberou pro své dítě jméno. Šeptem se dohodli na jménu Hanka (formálně Hana) po sestře Prisciny babičky pro děvče, a Miško (Michael) pro chlapce.

Vedle mladé dvojice ve spoře osvětleném vagonu stála Edita Kelamanová, třiatřicetiletá svobodná Maďarka z Bratislavy. Bezděčně vyslechla jejich rozhovor, a to co říkali, ji dojalo. Do rachotu vlaku zašeptala Tiborovi: „Slibuji, že když vaše žena a já zůstaneme spolu, postarám se o ni.“ Edita pocházela z bohaté, vzdělané židovské rodiny. Pomoc Prisce považovala za svoje *micvah*, morální příkaz, a kromě toho doufala, že když svůj slib splní, budou jednoho dne vyslyšeny její modlitby a i ona se dočká manželství. Tibor laskavě ženě vděčně poděkoval, a Priska, která rozpoznala ženin přízvuk, dodala tiše maďarsky *köszönöm* – děkuji.

Všichni ve vagonu vykřikli, když vlak s prudkým trhnutím zastavil na jakémsi centrálním vlakovém depu na hranicích mezi Polskem a Němec-kou říší, kde byli vězni formálně předáni novým správním orgánům. Vlak byl odstaven na vedlejší kolej, ale posuvné dveře vagonů se neotevřely a nikdo nevěděl, co se děje. Za nějakou dobu se vlak trhavým pohybem

opět rozjel. O několik hodin později byl odkloněn na železniční vlečku a s rachotem dojel na železniční rampu přímo v srdci tábora *Auschwitz II – Birkenau* (Osvětim II – Březinka). Byla neděle 1. října roku 1944. Za stále ještě zapečetěnými dveřmi jejich vězení na kolech všichni okamžitě rozpoznali zvuky – křik mužů a štěkot psů –, které pro ně byly předzvěstí násilí, a rázem věděli, že dorazili na místo určení.

„Všechno dopadne dobře, zlatíčko moje!“ sliboval Tibor své ženě chvílku předtím, než se s mohutným rachotem otevřely dveře vagonu. Když namáhavě vystoupili na osvětimskou rampu, nevěděli, co je čeká; Tibor ještě stačil zavolat na Prisku: „Buď odvážná, Piroško! Mysli jen na samé krásné věci!“

2 | RACHEL

„Guten Morgen hübsche Dame, sind sie schwanger?“ (Dobré ráno, krásná dámo, nejste těhotná?)

Byl to doktor Mengele, kdo pětadvacetileté Rachel Friedmanové položil tuto otázku na podzim roku 1944 a doprovodil ji ironickým úšklebkem, který měl vyhrazený pro vyholené, nahé ženy, nastoupené před ním jako manekýnky v táboře Auschwitz II – Birkenau.

Rachel nevěděla, co na to říct a kam se dívat, a tak jen sklopila oči a přitiskla bradu k hrudi. Kolem ní stály stovky dalších žen ve stejné situaci, které byly všechny přinuceny několik hodin čekat na otevřeném prostranství tábora. Stejně jako ostatní ženy ji zahanbovalo, že se na její nahotu dívá tolik cizích lidí. V té chvíli byla vděčná za to, že z ghetta v okupovaném Polsku nebyl zároveň s ní deportován její manžel Monik a nestal se tak svědkem jejího ponížení.

Podobně jako Priska Löwenbeinová – jedna z tisíců žen, které sdílely její osud – měla Rachel jen několik vteřin na to, aby se rozhodla jak odpovědět nacistickému důstojníkovi, který ledabylým mávnutím ruky rozhodne, zda bude žít, či zemře. Nebyla si ani stoprocentně jistá, že nosí pod srdcem Monikovo dítě; pokud skutečně byla těhotná, mohla to být otázka pouhých několika málo týdnů. Nemohla také tušit, co by pro ni znamenalo, kdyby přiznala, že tomu tak je.

Už dříve slyšela hrůzostrašné příběhy o tom, co se odehrává v některých nacistických koncentračních táborech, ale nedokázala jim věřit. Ani ty nejděsivější příběhy se ovšem nezmiňovaly o doktoru Mengelem, ani o osudu těhotných žen, které se mu dostaly do rukou, či o jeho brutálních experimentech na dětech, zejména dvojčatech. Tyto skutečnosti byly odhaleny mnohem později.

Rachel Abramczyková

Jediná věc, kterou si Rachel uvědomovala, když pozorovala tohoto dokonale upraveného lékaře, jak si osobně prohlíží desítky vězeňkyň, bylo, že jeho úsměv nikdy nedosahuje až k očím. Celým svým chováním, když nestoudně hodnotil postavu dospívající dívky, nebo surově zmáčkl ňadro ženy v nejlepších letech, nejvíce ze všeho připomínal pečlivého hospodáře, který bedlivě zkoumá stav svého dobytka.

Oblečený v nablýskaných vysokých botách a nažehlené uniformě nesl na sobě všechny typické znaky člověka, který si zakládá na disciplíně a pořádku. Zatímco někteří z otýlých důstojníků, kteří se povalovali na okraji zabláceného Appellplatzu, byli evidentně opilí nebo zdrogovaní, Mengele zřejmě žádný prostředek k otupení smyslů nepotřeboval. Naopak, svou práci si zjevně užíval. Při přecházení podél dlouhých řad nastoupených žen si spokojeně pohvizdoval a mezitím uděloval rozkazy vězňům oblečeným do něčeho, co vypadalo jako pruhovaná pyžama.

Ti muži s kamennými tvářemi každou ženu, která byla viditelně těhotná, nebo kterou prozradily příznačné kapičky mléka, na Mengeleho rozkaz vytáhli z řady a zahnali do rohu Appellplatzu. O tvářích těchto žen se rozhodně nedalo říci, že jsou kamenné – naopak, jak tam stály a tiskly se k sobě, zračil se jim v očích strach. To stačilo, aby si Rachel byla jista svou odpovědí.

Když Mengele vyřkl svou otázku a pak netrpělivě pohazoval rukavicí zleva doprava, Rachel si rukama zakryla ňadra a tiše odpověděla: „Nie.“

Mengele těhotnou Rachel Friedmanovou našťěstí už více neprohlížel, a když kráčel dál ke své další oběti, ani se po ní neohlédl.

Rachel Abramczykova vyrůstala ve velké rodině, „krásné a šťastné“, jak sama říkala, v níž se svými sourozenci prožívala radostné dětství plné zpěvu a veselých her. Vše nasvědčovalo tomu, že všechny čeká dlouhý a šťastný život.

Dostala jméno Rachel, ale po většinu života se jí říkalo Ruža nebo Ružka. Narodila se na Silvestra roku 1918, měsíc po konci první světové války v Pabianicích nedaleko Lodže, druhého největšího polského města.

Pabianice byly jedno z nejstarších a nejbohatších měst v zemi a důležité centrum textilní výroby, přesto si zachovalo více méně venkovský ráz. Ve městě například tehdy byla jen dvě auta, z nichž jedno patřilo místnímu lékaři.

V této části východní Evropy existovaly předsudky vůči Židům již od dob pruské nadvlády, ale v roce 1930 byli Židé, tvořící přibližně šestnáct procent obyvatelstva města, již poměrně dobře integrovaní. Ortodoxní a chasidské Židé, kteří byli ve svých černých pláštích a kloboucích obzvlášť nápadní, byli terčem perzekuce o něco častěji než neortodoxní rodiny

jako Abramczykovi, kteří se hlásili ke kulturnímu či reformnímu judaismu dlouho předtím, než oficiálně začalo vlastní reformní hnutí.

Přestože doma mluvili jidiš a o šabat a dalších židovských svátcích připravovali slavnostní košer jídlo a zapalovali šabatové svíce, zřídka chodili do synagogy, a děti, ač navštěvovaly židovské školy, nebyly vedeny k tomu, aby přísně dodržovaly náboženské předpisy.

Rachelin otec Szaja byl textilním inženýrem a pracoval ve firmě svého tchána. Výroba textilu byla jedním z mála oborů, kde se Židé mohli uplatnit jako podnikatelé. V rodinné firmě, která zaměstnávala většinou příbuzné, se na tkalcovských stavech vyráběly tapiserie, záclonoviny a potahové látky. Díky rodičům Szajovy ženy Fajgy se rodině dařilo dobře; v rodinném domě obývali třípokojový byt ve třetím patře se dvěma balkony a velkou zahradou.

Szaja Abramczyk, kterému bylo čtyřicet osm let, když se mu narodilo první dítě, byl mimořádně vzdělaný a sám se považoval za intelektuála. Byl v podstatě samouk a celý život naruživě četl klasická díla pojednávající o historii, literatuře a umění. Svě děti nabádal, aby se věnovaly studiu, a trval na tom, aby se naučily plynne mluvit německy – němčina byla v té době všeobecně považována za jazyk kulturně vyspělých lidí.

Rachel ve všem respektovala svého otce a navíc po něm zdělila touhu po vzdělání. Byla pilná studentka a spolu se svými sourozenci poctivě chodila každý den a za každého počasí pěšky kilometr daleko do školy a zpět. Děti měly vyučování od osmi do půl druhé a odpoledne se mohly věnovat četbě a hrám.

Jak se tehdy často stávalo, byla Rachelina matka velmi mladá, když si brala svého o mnoho let staršího manžela. Když se narodila Rachel, bylo jí teprve devatenáct let. Rachel si pamatovala, že po celou dobu jejího dětství byla její matka prakticky nepřetržitě těhotná. Občas nelibě nesla manželovo neustálé zaujetí vlastním sebevzděláváním; a přestože milovala své děti, v rozhovorech s rodinou nebo přáteli někdy přiznávala, že si přeje, aby používal účinnější metody antikoncepce.

Fajga byla jemná a laskavá žena, hrdá na svou rodinu a na svůj způsob života, a dětem často říkala: „Náš dům je náš hrad.“ Byt vyzdobila různorodou směsicí uměleckých předmětů, jemného porcelánu a nejrůznějších ozdob, a o Pesachu (svátku nekvašených chlebů) dávala do všech místností spoustu čerstvých květů. Eleganci domova Abramczykových oceňovali i přátelé a příbuzní, kteří k nim chodili na návštěvu. Všichni si také všímali, jak dobře vychované jsou děti, což ovšem bylo z velké části zásluhou Rachel, protože jejich nesmělá matka na ně neuměla být dosti přísná. Rachel se od chvíle, kdy byla dost velká na to, aby unesla miminko,

stala prakticky druhou mateřskou postavou v rodině a pomáhala nejenom s vařením a domácími pracemi, ale také s péčí o mladší sourozence.

Když děti přišly ze školy, připravila jim oběd a pak je poslala ven si hrát. Rodina čas od času zaměstnávala služebné, ale většinu práce musely zastat nejstarší dcery. Sala, druhá nejstarší, která byla o tři roky mladší než Rachel, vzpomínala: „Jedna z nás neustále chovala některé z nejmenších dětí nebo prala prádlo, což se dělalo ještě tím staromódním způsobem, na valše.“ Jakmile byly dost staré, musely se do domácích prací zapojit i jejich mladší sestry Ester a Bala. Pomáhali také bratři Bernard, kterému se říkalo Berek, a mladší Moniek, ale nejmenší děti, Dorka a její dvojče Heniek, kteří se narodili v roce 1931, a nejmladší sestra Anička, které říkali Maniusja, narozená v roce 1933, na to byli ještě příliš malí.

„Všichni jsme byli opravdu hodné děti a vůbec jsme se neprali jako jiná děvka,“ říká Rachel. Ve skutečnosti měla velkou zodpovědnost: byla to ona, kdo musel dohlížet na to, aby se její sourozenci dobře chovali a řádně dělali svou práci. Role vychovatelky jí pak zůstala na celý život. Rachel byla, možná kvůli tomu, kolik měla povinností, hubená dívka, a v rodině se o ní občas mluvilo jako o „té naší chudince“. Temperamentní a hezká Sala, která zpívala a tančila v místním divadelním spolku, tvrdila: „Rachel vždycky potřebovala větší porce jídla než my ostatní.“

Abramczykovi finančně podporovali Fajžini dobře situovaní rodiče, takže si mohli běžně dopřávat dobré jídlo. Rachel vzpomínala například na pirohy nebo kachnu na jablkách či kuře na švestkách. Doba jídla byla vždy zlatým hřebem dne a vzpomínky na lahodné pochoutky později pomáhaly Rachel a její rodině snášet nejhorší válečné časy.

Všechny čtyři nejstarší sestry byly mezi svými vrstevníky velmi oblíbené. Byly vzdělané, dobře oblečené, mluvily polsky i německy, a měly tudíž velký okruh přátel všech vyznání. Sala byla dokonce tak půvabná, že se její učitelka výtvarné výchovy rozhodla ji portrétovat. „Bylo to velké vyznamenání,“ vzpomíná Sala, „ale byla jsem vlastně odjakživa její oblíbenkyní.“

Přestože jejich rodinný podnik vzkvétal a měli moderní a šťastný domov, byl životní styl Abramczykových neustále v ohrožení. Židé v Polsku museli nepřetržitě čelit nejrůznějším projevům předsudků a podporu mohli hledat nanejvýš v rámci vlastního společenství nebo u místních rabínů. Mnozí z nich se s tím nedokázali smířit a zejména mezi mladší židovskou generací se hodně hovořilo o tom, že ze země odejdou a začnou nový život v jiné zemi, kde je nikdo nebude pronásledovat. Sionismus, založený v devatenáctém století, se ve třicátých letech těšil velké popularitě v celé východní Evropě. Idealistické představy tohoto hnutí o novém životě bez

diskriminace v „zemi Izrael“, považované za pravlast Židů, byly pro všechny pronásledované a bezmocné Židy stále přitažlivější.

Starší a ortodoxněji zaměřeni lidé snili o tom, že odejdou do Palestiny, aby zemřeli v místě, které je „blíže k Bohu“, což pro ně představovalo vrcholný projev jejich víry. Jiní, jako Rachelin otec, dávali přednost Ázerbájdžánu, kde byl Židům přislíben azyl. Těm mladším nezáleželo tolik na náboženské víře; nechtěli nic víc než se usadit někde, kde by mohli v bezpečí vychovávat děti a kde by si byli všichni rovni.

Rachel byla od svých šestnácti let činná v Židovském národním fondu, jehož cílem bylo získávat peníze na vykupování půdy v Palestině. Ona sama si představovala, že se tam jednoho dne vystěhuje a bude se věnovat prospěšné činnosti. Po celou dobu svého dospívání nebyla v podstatě ničím jiným než chůvou svých sourozenců, a právě proto si umínila, že se co nejdříve provdá za nějakého bohatého muže. A přesně to také udělala, jakmile dokončila střední školu. Jejím mužem se stal Mosze Friedman, zvaný též Morris nebo Monik. Narodil se 15. května 1916. Byl to dobře vypadající, bohatý mladý muž, který byl se svou ovdovělou matkou Itou a dvěma staršími bratry Davidem a Avnerem spolumajitelem velké textilní továrny natolik významné, že zaměstnávala i nežidovské dělníky, což bylo tehdy u židovských firem velmi neobvyklé.

Právě Monikova energická matka, která se narodila v Maďarsku, udržovala továrnu v chodu, když její muž Szimon zemřel na tuberkulózu, které málem podlehla i ona, a která těžce podlomila její zdraví. Navzdory tomu vládla své firmě tvrdou rukou. Ita byla oddanou matkou, která velmi milovala své tři syny a byla odhodlaná dál rozvíjet podnik, aby synové jednoho dne mohli zdědit slušný majetek.

Rachelin manžel Monik Friedman

Monik a Rachel se vzali v březnu roku 1937, hned jakmile Rachel dokončila střední školu. Už nebyla tak hubená jako v dětství a ve svatbních šatech jí to velmi slušelo. Jejím manželovi bylo teprve jednadvacet let a jí osmnáct, když se stala tradiční poslušnou židovskou manželkou. V době, kdy se vdávala, byla doma ještě šestiletá dvojčata a čtyřletá Maniusja, a matka určitě velmi postrádala Rachelinu pomoc.

Monik Friedman se stejně jako Rachel intenzivně zajímal o sionismus. Oba byli členy mládežnické organizace zvané

Gordonia (po pokrokovém sionistovi A. D. Gordonovi), která propagovala myšlenku zemědělských kibuců a zasazovala se o obrození hebrejštiny. Monik a Rachel se chtěli držet zásad mladých sionistů a přáli si jednoduchou svatbu. Monikova vlivná matka přesto považovala za vhodné, aby její synové žili přiměřeně svému majetku, a tak se její nejmladší syn s mladou manželkou hned po svatbě nastěhovali do nového bytu v Lodži. Poválečná inflace, která zruinovala miliony majetných lidí po celé Evropě, se téměř nedotkla těch, kteří prozíravě investovali do zlata nebo textilu.

„Vzala jsem si velmi bohatého muže a nemusela jsem pracovat,“ přiznávala Rachel. „Dařilo se nám lépe než většině ostatních lidí.“ Mladí manželé se záměrně nesnažili hned založit rodinu, protože si chtěli užít jeden druhého, těšit se ze života a podle svých sil pomáhat při rozvíjení rodinného podniku. Kromě toho měla Rachel malých dětí na nějaký čas dost.

Lodž, která ve své barvitě historii střídavě patřila k Prusku, Německu a Polsku, byla jedním z nejhustěji obydlených průmyslových měst na světě. Impozantní velkoměsto s honosnými budovami, bulváry v pařížském stylu a krásnými náměstími mělo po Varšavě druhou největší židovskou populaci v Polsku, která činila více než třicet procent z téměř jednoho milionu obyvatel města. Zbytek tvořili Poláci a jen malá německá menšina. Během průmyslové revoluce ve městě vyrostla více než tisícovka textilních továren, které do města přilákaly zručné dělníky z širokého okolí. Lodž se stala perlou polského hospodářského impéria.

Život v kosmopolitní Lodži byl pro Rachel a Moniku mnohem zajímavější než v Pabianicích. Rachel už neměla studijní povinnosti a nemusela ani pomáhat v domácnosti, a tak se mohla věnovat získávání příspěvků pro Židovský národní fond. Friedmanovi se v té době chystali otevřít další továrnu ve Varšavě, vzdálené sto třicet kilometrů od Lodže, kde rovněž vlastnili byt. Všechny plány však zhatily následující události v Evropě.

Když Adolf Hitler anektoval Rakousko a vyhnal odtamtud všechny Poláky, bylo jasné, že německého kancléře již není možno ignorovat. Nejpozději po Křišťálové noci si všichni uvědomili, že jeho hrozby jsou reálné. Židé po celém Německu, Rakousku a v Sudetech propadali panice a připravovali se na útěk. Také Rachel s Monikem pomýšleli na to, že uprchnou, dokud je čas. Byli koneckonců sionisté, a mnoho jejich přátel odjíždělo do Palestiny. Ale co by si počali v Levantě, vzdálení od svých blízkých? Jak a kde by se v horkém a nehostinném středovýchodním klimatu usadili?

Jakkoliv lákavé bylo pomýšlení na útěk z Evropy ovládané nacisty, Hitler a jeho fanatičtí přívrženci byli ještě daleko a byla tu naděje, že se spokojí s tím, co již získal. A kdyby jeho vliv přesto dosáhl až do Polska, rodina